

Katolícke tradície v luteranizme

Juraj Dolinský SJ

Tam, kde luteránske územia susedili s katolíckymi, nebolo výnimkou, že ľud išiel k susedom na katolícku omšu. Tak bol dlhý čas bezprostredný kontakt s katolíckou cirkvou. No nielen to. Mnohé náboženské zvyky, tradície, katolícke návyky prežívali naďalej v luteránskych cirkvách. Niektoré z nich mali prekvapivú dlhovekosť, aj keď sa ich luteránske cirkevné a svetské authority snažili zrušiť. Na druhej strane tie isté authority používali prax a náboženské zvyky, ktoré dnes protestantizmus odmieta ako katolícke, zatiaľ čo v tých časoch neboli pokladané za nebezpečné.

KATOLÍCKE TRADÍCIE V KULTE A V LUTERÁNSKYCH ZVYKOCH

Písal sa rok 1525, keď územné kniežatá a mestá vydali prvé smernice cirkvám a kultu. Dôležitou a základnou dobou pre nariadenia územných cirkví luteranizmu boli roky 1550–1600. Stovky nariadení jestvujú ešte aj dnes. Dotýkali sa kultu a cirkevného práva, všeobecného a náboženského vyučovania, platov a spravovania v cirkevnej oblasti daného územia, mesta alebo malého panstva. Boli aj také nariadenia, najmä vo veľkých kniežatstvách, ktoré sa dotýkali jednotlivých administratívnych oblastí.

Ich teologický základ bol v jednej z mnohých konfesíí, no len príležitostne sa explicitne odvolávali na tieto vierovyznania.

Luteránska cirkevná legislatíva medzi augsburským mierom (1555) a začiatkom tridsaťročnej vojny (1618) jasne ukazuje, že inštitucionálne zriadenie protestantizmu nebolo absolútne zavŕšené augsburským mierom, ba dokonca začalo s ním. Zriadenie cirkví sa zrealizovalo približne v dobe, ktorú nazývame, aj keď nie celkom správne, protireformácia. Po vojnových desaťročiach a hnutiach protestantskej reformy v Nemecku začala v luteranizme jeho konzervatívna fáza. Teda po augsburskom náboženskom mieri sa sformoval luteranizmus ako konfesiónalna cirkev.

Luteránska cirkev si zachovala tak vo svojom vonkajšku ako aj vo svojej vnútornej štruktúre mnohé prvky stredovekej katolíckej cirkvi. Evanjelický kult, podľa svedectiev Lutherových spisov a luteránskych nariadení zo 16. storočia, obsahoval vcelku mnohé katolícke formy. Časom, no veľmi pomaly, sa zmenili tieto prvky podľa požiadaviek luteránskej doktríny. Kto dnes trochu pozná kult a legislatívu protestantov, diví sa, koľko katolíckych prvkov bolo prítomných už pred štyristo rokmi v protestantských cirkvách.¹ V prvom luteranizme boli zrušené len tie obrady, ktoré neboli kompatibilné s náukou o ospravedlnení alebo sa zdali, že pripomínajú ospravedlnenie prostredníctvom skutkov, nie prostredníctvom viery: napríklad „requiem“, či niektoré časti kánonu svätej omše. Zvyšok bol ponechaný.

¹ Porov. G. ALBERIGO, *La riforma protestante*, Milano, 1959, s. 64.

Popri omši sa tak udržali základné formy breviára, vrátane vešpier a matutína. Vo svätej omši sa od introitu až po krédo nezmenilo nič. Úpravy nasledovali len od ofertória. Spočiatku ostala aj latinčina. Používala sa okrem iného v slávnostných nedeľných a sviatočných omšiach. V roku 1544 teológovia z Lipska žiadali zachovanie latinčiny, pretože verili, že Sväté písmo bolo napísané v tomto jazyku. Mnohé kolekty a prefácie boli doslovne prevzaté z katolíckych liturgických kníh. Hymny, sekvencie a gregoriánske spevy sa používali bez podstatných zmien aj v luteránskych cirkvách. Kde sa konventy stali luteránske, modlitby sa naďalej konali v latinčine. Jedinčný je konvent v Loccum, kde si luteránski mníši udržali latinčinu v oficiu až do polovice 19. storočia.

Pri vysluhovaní sviatostí sa prax veľmi neodlišovala od praxe katolíkov, aj keď teologický základ bol odlišný. Kto chcel prijať prijímanie, musel sa najprv vyspovedať. Sviatosť pokánia nebola uznaná celkom, no napriek tomu sa udržalo vyznanie a absolúcia. Pre luteránskych farárov bolo predpísané udržiavať spovedné registre a obžalovať u autorít osoby, ktoré sa nespovedali. Obrady slávenia manželstva, kňazskej vysviacky, pomazania chorých boli udržané bez podstatných zmien. Rozhodujúcim bolo popretie ich sviatostného charakteru. Používali sa aj staré názvy týchto obradov: „kňazská vysviacka“ a „sobášna svätá omša“... Robili sa žarty z birmovky ako z nejakého bláznovstva. Na jej miesto však bola predpísaná skúška z náboženskej náuky pre chlapcov a dievčatá pred prijímaním, čím sa vytvorila inštitúcia porovnateľná s birmovkou. V krstnom obrade nebola zmenená nijaká podstatná časť. Vo veľkej väčšine luteránskych cirkví sa konal pri krste aj exorcizmus.

V luteránskej liturgii sa udržali aj posvätné paramenty, päť liturgických farieb, posvätný nábytok, kríže, obrazy a oltáre z katolíckej minulosti. Najdlhšie sa udržala kazula. Kde nebol potlačený vplyv kalvinizmu, ako napríklad v Berlíne a v Brandenburgu, kam utekali mnohí francúzski hugenoti, vytratila sa až ku koncu 18. storočia, v dobe osvietenstva, napríklad v Hamburgu až v roku 1785. V luteránskych kalendároch bol v pozadí uznávaný starý katolícky liturgický kalendár. Slávnosti ostali také isté: Obriezka (1. január), Zjavenie Pána, Nanebovstúpenie Pána. Popri nich sa udržali až takmer do konca 19. storočia tri biblické sviatky Panny Márie: Očisťovanie (2. február), Zvestovanie (25. marec) a Navštívenie (2. júl). V starých luteránskych kalendároch sa nachádzali vždy sviatky apoštolov, Jána Krstiteľa a Michala archanjela, patróna Nemecka. Dni štyroch ročných kántrov boli slávené v Nemecku do tej miery už pred luteránskou reformou, že nikomu neprišlo na um, aby ich zrušil, pretože mali významnú úlohu v práci sedliakov počas jednotlivých ročných období. V niektorých oblastiach boli tieto dni premenené na povinné dni katechetických kázni, v iných sa stali začiatkom dnešných dní pokánia a modlitby.

Tieto sviatky sa nachádzajú prakticky vo všetkých knihách a liturgických kalendároch luteránskej cirkvi. Jednotlivé kalendáre a knihy obsahovali katolícke zvyklosti a sviatky, napríklad chórové officium v latinčine, zvonenie na Anjel Pána, dvadsať alebo aj viac sviatkov, medzi nimi Nanebovzatie Panny Márie, sv. Vavrinca, sv. Martina, sv. Márie Magdalény; nedeľná omša v latinčine, Pánova večera s pozdvihovaním oboch spôsobov na zvonenie zvončeka, s miništrantmi a s incenzom; slávnostné uvedenie mladých mamičiek, tých, čo pred šiestimi týždňami rodili, do kostola, udržanie pôstu a uzavretých časov liturgického roku so zákazom svadiab. V niektorých

mestách sa používali medzi luteránmi katolícké liturgické knihy už od začiatku reformy. V roku 1591 sa slávila v jednom meste prvá slávnostná omša luteránskeho novokňaza s misálom z roku 1514. V tej istej oblasti sa ešte v roku 1600 konali procesie. Veľkým problémom pre luteránske authority bolo zvonenie zvonov počas búrky. Verilo sa, že v celej oblasti, kde bolo možné počuť zvony, blesk nemôže zasiahnuť. Veľká časť luteránskych kníh zakazovala zvonenie, ale márne. V niektorých prípadoch bolo nebezpečné nezvoniť, pretože sedliaci pohrozili vzburou. Aj niektoré malé znaky sa používali až do konca 16. storočia, napríklad pokľaknutie počas kréda alebo prežehnanie sa pred a po modlitbe.²

Možno povedať, že nebola jasná hranica medzi katolíckymi obradmi a zvykmi umožnenými v luteranizme a zvykmi zakázanými ako pápeženskými invenciami. Postupom času sa však sformovala verejná mienka, alebo istý druh kánonu, ktorý vo svojej podstate pochádzal od Lutheru. Luteránske nariadenia jednohlasne zakazovali púte ku svätyniam a patričné sľuby, ale aj rôzne obrady, ako požehnanie vody, soli, sviec... Akty vizitácií hovoria často o týchto veciach, to znamená, že aj cirkevné authority im pripisovali veľký význam. Napriek tomu ľud nezanechal ani púte ani požehnanie rôznych predmetov a pokračoval v uctievaní svätých a svätenín, a najmä v adorácii Najsvätejšieho sviatosti, čo bol skutočne úder pästou pre luteránske authority. Analogický zákaz je známy ešte z roku 1659. V relácii jedného luteránskeho farára z Pruska z roku 1586 môžeme čítať: „Približne sto ľudí začalo svoje spovedanie týmito slovami: Vyznávam sa Bohu, preblahoslavenej Panne Márii, všetkým svätým, anjelom...“³ Veľavravná je aj jedna malá scéna vo východnom Nemecku. Do jednej dediny prišiel luteránsky vizitátor a začal vyučovať celú komunitu katechizmus. Potom sa začal vypytovať svojich poslucháčov. Prvá otázka bola, čo treba veriť. Ako prvý odpovedal Ján Hille, predseda farskej rady a vážený sedliak dediny: „Verím v Pannu Máriu, Božiu Matku, a v Ježiša Krista, jej Syna.“⁴ Potom sa pýtal aj ďalších. Odpoveď jedného z nich bola veľmi lakonická: „Ja verím to, čo verí Ján Hille.“⁵

TRADÍCIA V PRÁVNICKEJ OBLASTI

Nielen v luteránskom kulte sa nachádzajú mnohé katolícké prvky, ale aj v protestantskom kanonickom práve ostali v platnosti mnohé katolícké kánony. Vo veľkej časti Nemecka ostalo staré delenie farností s rôznymi kaplnkami, prebendami, feudami, benefíciami a legátmi. Aj staroveká organizácia farností na dekanáty pod inšpektorom alebo superintendentom ostala tá istá, spolu s podriadenosťou pod podobnou jurisdikciou, akú majú katolícki biskupi. A ak v manželskom práve boli uvedené niektoré zmeny, procesy v manželských kauzách ostávali v kompetencii cirkevných tribunálov. Aj manželské prekážky, napríklad príbuzenstvo, zachovalo kanonické právo naďalej.

² Porov. tamtiež, s. 78.

³ *Corpus Confessionum: Die Bekenntnisschriften der Christenheit, Sammlung grundlegender Urkunden aus allen Kirchen der Gegenwart*, hrsg. von C. Fabricius, Berlin, 1931, s. 126.

⁴ J. ENDRISS, *Die Ulmer Kirchenvisitationen der Jahre 1557–1615*, Ulm, 1937, s. 87.

⁵ Tamtiež.

Luteránske cirkvi poznali aj všetky stupne exkomunikácie, verejné pokánie nariadené cirkvou a ďalšie cirkevné tresty, ako aj zmierenie. Verejné spisy boli podriadené cenzúre. Verilo sa, že sa nemožno zrieknuť imprimatur ani v luteránskej cirkvi. Náuka o univerzálnom kňazstve veriacich a potretie rozdielu medzi klérom a laikmi neprekážali tomu, aby kňazi tvorili špeciálny stav v spoločnosti. Tešili sa, podobne ako v katolíckych časoch, z privilégiá vyňatia z daní a z privilégiá fóri, totiž výsady, že môžu byť súdení len cirkevnými tribunálmi. Klérus dostával štipendium z tých istých zdrojov ako pred reformáciou, totiž z desiatkov, rôznych poplatkov, z majetku cirkví, kostolov... Kniežatá, ako nové duchovné hlavy, si robili starosti, ako nič nezmeniť v tejto oblasti.⁶

V istom zmysle slova kanonické právo ostalo v platnosti aj v luteránskej cirkvi. Odvolávalo sa naň zvlášť v manželských procesoch, citujúc presne patričné kánony. Jeho vplyv možno jasne vidieť v spisoch, aj keď chýbajú doslovné citáty. Zdá sa, že sa používalo namiesto luteránskeho práva. Je známy aj prípad z roku 1656, keď luteránske knieža nariadilo pre celý dištrikt interdikt s odôvodnením: „Ako sa až doteraz postupovalo proti vinníkom podľa kanonického práva.“⁷

STABILIZOVANIE KONFESÍÍ

Luteránske cirkvi narazili vo svojom formovaní na početné nebezpečenstvá, tmavé línie, mylné cesty, no napriek týmto negatívnym prvkom možno v ich vývoji vidieť aj sily, ktoré smerovali k ujasneniu náuky a kultu. V tomto procese stabilizácie protestantských cirkví, ale aj katolíckej, zohrala významnú úlohu svetská autorita. A bola to práve politická moc, ktorá najviac prispela k cirkevnej uniformite svojho územia. Bola tu snaha nielen o jedinú cirkev, ale aj o uniformitu doktrínálnu, štrukturálnu a uniformitu v kulte. Je však jasné, že táto uniformita nebola pre svetskú moc otázkou viery, napríklad vo formách bohoslužby, ale otázkou praktickosti.

Autorita sa teda zaoberala cirkevnými záležitosťami: napomáhajúc, rozširujúc a reformujúc. Cieľ tohto záujmu bol dvojaký: 1. zlepšiť neprehľadnú situáciu; 2. nastoliť na vlastnom území jedno vierovyznanie. Je treba poznamenať jednu dôležitú vec. V katolíckej obnove sa pápeži, nunciovia, cirkevné a územné autority nachádzali pred tými istými problémami a úlohami ako protestantské kniežatá. Bolo tiež jasné, že pre katolícku cirkev ideál katolíckej reformy načrtol Tridentský koncil, zatiaľ čo pre protestantské autority boli normy odvodené zo spisov Luthera, Kalvína, Melanchtona... Okrem toho medzi cirkvami bola aj základná diferencia, na ktorú nesmieme zabudnúť, aj keď nebudeme hovoriť o nej obšírne. Katolícka cirkev rozhodla o náuke, kulte, práve... autonómne, teda nezávisle od svetskej autority. Súčasne tieto jej rozhodnutia platili pre viac kráľovstiev a štátov, pretože katolícka cirkev má centrum v Ríme s pápežom, univerzálnou duchovnou autoritou. Z dôvodu tejto reformnej situácie sa rímska cirkev otvorila medzinárodným problémom

⁶ Porov. *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*, hrsg. von W. Niesel, Zürich, 1948, s. 37–45.

⁷ Tamtiež, s. 35.

a perspektívam. To bola vzhľadom na protestantizmus výhoda, pretože ten bol rozdelený na rôzne, medzi sebou zápasiace cirkvi.⁸

Táto situácia mala však aj svoje nevýhody, najmä ak sa prihliadne na aktivity katolíckej svetskej autority. Napríklad, keď protestantský knieža vydal nejaké cirkevné nariadenie pre svoje územie, nik ho nemohol v jeho rozhodnutí zastaviť. Vo svojich rozhodnutiach bol totálne nezávislý. Keď však chcel urobiť to isté katolícky knieža, mohol predvídať zrážky s pápežom, s biskupmi svojho územia alebo s nejakým generálnym predstaveným nejakej rehole. Katolícky knieža nebol teda vo všetkom slobodný a musel rešpektovať aj iné autority.

Možno konštatovať aj ďalší zaujímavý fakt. Nielenže konfesiónálna unifikácia jedného územia začínala územnou svetskou mocou, ale takmer vždy aj iniciatíva reformy mala ten istý pôvod. Na začiatku protestantskej reformy zohrali dosť významnú úlohu ľudové hnutia a prúdy. V druhej polovici 16. storočia sa tieto hnutia takmer úplne vytratili. Prevaha územných mocnárov a magistrátov v mestách rástla stále viac a viac a na konci 16. storočia bola už neznesiteľná.

Územné kniežatá a magistráty miest sa cítili zodpovedné za náboženský život svojich poddaných. Predpísali nielen vierovyznanie, ktoré treba sledovať, ale pravidelne kontrolovali aj náboženskú prax. Svetská moc dala vizitovať aj najmenšie a najvzdialenejšie dedinky. Protokoly z vizitácií poskytujú správy o vývoji alebo úpadku náboženského života, a tak boli základom pre budúce cirkevné postupy. Protokoly často ukazujú, že vizitátori boli veľmi schopnými ľuďmi, ktorí nielen veľmi presne popisali situáciu, ale indikovali aj konkrétne ozdravné prostriedky, ktoré treba sledovať. No tieto akty z vizitácií ukazujú aj veľkú rôznosť fenoménov, z ktorých nemožno zrekonštruovať evolúciu typickú pre odlišné protestantské cirkvi.⁹ V niektorých rozhodnutiach svetská a územná moc nebola vo všetkom slobodná a musela rešpektovať aj cisársky zákon. Početné dispozície westfálskeho mieru, ktoré sa týkajú náboženstva, ukazujú, že boli aj osobitné prípady. Nemecko na svojich teritóriách neposkytuje homogénny obraz vierovyznaní. Vo veľkej diferenciacii však možno vidieť istú predominantnú tendenciu ku konfesiónálnej unifikácii území.

Na dosiahnutí uniformity pracovali tak katolícke, ako aj protestantské autority. Ich úlohy na nábožensko-cirkevnom poli mali mnohé formy: pomáhať farnostiam a farárom v ich kompetenciách; určovať v kontroverziách oficiálnu náuku, hľadať prostriedky a cesty pre náboženské vyučovanie poddaných a presadzovať obrátenie na konfesiю teritoriálnej moci; nastoliť účinný spôsob verejného vyučovania... Pri formovaní konfesií boli rozhodujúce iniciatíva, spolupráca, ochrana a zákonodarstvo politickej moci. Štát sa zaujímal o štruktúru cirkví, kultu, o katechézu a pastoračnú prax. Lokálne vlády rôznymi nariadeniami podporovali prehĺbenie náboženského života, podporovali zbožnosť, morálku a poslušnosť. Bol nevyhnutný istý čas, kým sa uniformita v doktríne a v praxi stabilizovala, a takisto bol potrebný čas aj pre trvalejší a nerušený náboženský život.¹⁰

⁸ Porov. J. LORTZ, *Die Reformation in Deutschland*, 2 Bd., Freiburg, 1962, s. 154–165.

⁹ POROV. J. ENDRIS, *Die Ulmer Kirchenvisitationen der Jahre 1557–1615*, s. 162–163.

¹⁰ POROV. E. SEHLING, *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*, 5 Bd., Leipzig, 1902–1913.

Vonkajšie stabilizovanie a vnútorná reforma postupovali vo veľkej časti prípadov veľmi pomaly, ale len ojedinele prišli naraz ku svojmu cieľu. Všeobecná situácia bola taká, že vnútorná reforma populácie nasledovala len po jednej generácii, ktorá prešla vonkajšou stabilizáciou pomerov. Územné cirkvi, katolícke a protestantské, tak poskytli svetskej autorite veľké služby: pomáhali vo vnútornom stabilizovaní územia a v raste moci autority. Na druhej strane, svetská autorita nerozhodovala len o vyznaní vlastného teritória, ale osobovala si aj právo či povinnosť reformovať ho. V tom bol základný prínos ku konštituovaniu protestantských cirkví a k reorganizácii cirkvi katolíckej. V miere, v akej sa teritórium formovalo ako štát, sa rozvíjal aj organizmus štátnych zamestnancov. Tento byrokratický aparát predstavoval najvhodnejší aparát v rukách teritoriálnej moci aj pri úprave cirkevných záležitostí. V systéme cirkevného etatizmu zohrával byrokratický organizmus eminentnú úlohu. S prínosom novej byrokratickej triedy mohla svetská autorita uviesť do dedín, do malých miest a do administratívnych dištriktov protestantskú reformu alebo reštaurovať a znovu obnoviť katolícku cirkev. Možno povedať, že takmer všetko záviselo od aparátu zamestnancov. No je tiež pravdou, že niekedy niektorí vysokí vládni zamestnanci sledovali odlišnú, a dokonca aj opačnú politiku ako centrálna moc, najmä keď tá bola ďaleko.

No ani úmysel kniežat, ani byrokratický aparát by nestačil na dosiahnutie úspechu, keby zmeny nebol presadzované ľuďmi, u ktorých duch katolíckej alebo protestantskej reformy mal konkrétnu formu. Dôveryhodní ľudia kniežat, poradcovia, lokálni protektori, alebo veľká časť kléru rozličných cirkví sa dala k dispozícii svojim vierovyznaniam a spaľovala sa v službe reforiem. Títo mužovia spolupracovali nielen s územnou mocou, ale často pohýnali indiferentných alebo bojazlivých biskupov a kniežatá k väčšej aktivite a k väčšiemu presvedčeniu v ich viere.